

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 214–217

Розглядаються історичні аспекти розвитку ювенальної юстиції та шляхи її становлення в Україні.

У сучасному соціумі надзвичайно актуальною є проблема зменшення чисельності злочинів, що скоюють неповнолітні особи. Ефективним засобом боротьби із неповнолітньою злочинністю поряд із кримінальним покаранням є профілактичні заходи, які базуються передусім на особистісно-зорієнтованій, якісній виховній роботі.

Неповнолітню особу в суспільстві прийнято розуміти як людину, що не досягла вісімнадцятирічного віку, тобто дитину. Також загальною визначенням є те, що діти потребують особливого підходу та соціального захисту з позиції таких суспільних наук, як психологія, педагогіка, соціологія і, звичайно, право.

Неповнолітня особа в національному кримінальному законодавстві — це особа, що вчинила злочин (правопорушення) у віці, з якого Кримінальним Кодексом України передбачено настання кримінальної відповідальності.

Виходячи з викладеного можна зробити висновки, що правова та кримінологічна культура суспільства в Україні знаходиться на дуже низькому рівні, тому що неповнолітні визнаються, з одного боку, такими, що потребують опіки та піклування, з іншого — для них передбачено кримінальну відповідальність (у тому числі позбавлення волі) на рівні з дорослими злочинцями.

Оскільки національна практика боротьби зі злочинністю неповнолітніх є досить недосконалою та має вагомні недоліки, мабуть, доречно буде дослідити практику світову, яка передбачає декілька правових систем здійснення правосуддя щодо неповнолітніх осіб, і всі вони охоплюються поняттям “ювенальна юстиція”. Українська юридична практика засвідчує, що більшість представників судової влади навіть не чули про неї.

Ювенальна юстиція (Juvenile Justice) означає “правосуддя для неповнолітніх”. Лінгвістичне поєднання слів “юстиція” та “ювенальна” означає, що йдеться водночас і про загальне, і про специфічне поняття юстиції. Як частина загального юстиція відображає його принципи та інститути, а як специфічного — відрізняє її від загальної, створивши ступінь її автономності.

Сутність поняття “ювенальна юстиція” пов’язана з її головним суб’єктом — судом у справах неповнолітніх, що визначає поняття юстиції як правосуддя. Максимальна індивідуалізація процесу в суді для неповнолітніх робить роль судової влади більш конкретною та рельєфною, а судову діяльність ефективнішою по відношенню як до конкретної неповнолітньої особи, так і до суспільства в цілому.

Ювенальна юстиція переключає свою увагу з процесу покарання як засобу державного примусу на процес перевиховання, соціальну реабілітацію неповнолітнього; на усунення причин і мотивів скоєного злочину і того, що може бути скоєний; на спрямування девіантної дитини на соціально корисну діяльність та ін. Метою ювенальної юстиції є захист прав передусім дитини, а не неповнолітнього злочинця.

Щоб ґрунтовно зрозуміти сутність, основні завдання та принципи “ювенальної юстиції”, доречно дослідити її історичний аспект [1].

До середини XIX ст. в юриспруденції взагалі не існувало правового поняття “неповнолітня особа” та не виокремлювались неповнолітні особи-злочинці.

Ще в римському праві були перші спроби захистити неповнолітню особу від жорстокого покарання. Наприклад, у Дигестах Юстиніана

зазначалось, що права та інтереси осіб, яким не виповнилось 25 років, стосовно угод майнового характеру захищають їхні опікуни.

У Законі XII таблиць було вперше закріплено принцип “прощення покарання”, який діяв по відношенню до неповнолітніх за умови, коли особа не розуміла характер злочинного діяння, або коли сам злочин не був доведений до кінця.

“Швабське зеркало” (збірник німецьких законів XII ст.) називало неповнолітніх злочинців такими, які “по малолітству попередньо позбавлені розсудливості”. Якщо особа підпадала під таке визначення, то закон встановлював заборону на застосування смертної кари (для осіб до 14 років) та вимагав звернутися за порадою до експертів (“досвідчених людей”). Виняток складали випадки, коли злочин був вчинений за обтяжуючих обставин або втретє. У такому разі вступав у дію принцип “злий намір замінює недостатній вік”, який передбачав застосування смертної кари до неповнолітніх.

Добу Середньовіччя можна назвати найнедалішим періодом розвитку ювенальної юстиції. Проблема захисту прав дитини в різних галузях права не дискутувалась. Правові акти того часу повністю ігнорували вік злочинця та не визнавали стан дитинства пом’якшуючою обставиною. Частим було застосування тортур, смертної кари до дітей молодшого віку, утримання їх спільно з дорослими злочинцями.

Лише в деяких країнах Середньовіччя приділялась увага проблемі соціального захисту дітей. Наприклад, в Іспанії у XIV ст. були церковні функціонери, яких називали “батьками та суддями сиріт”. В їх компетенцію входила опіка, піклування, влаштування дітей. Католицька церква в Іспанії створювала притулки та брала на себе функції ресоціалізації девіантних підлітків.

Італія була першою європейською країною, де було створено спеціальний пенітенціарний заклад (виправний дім) для неповнолітніх правопорушників.

Значний внесок у створення системи допомоги дітям-сиротам і малолітнім правопорушникам зробила церква в Польщі. На той час система соціальної допомоги, яка була тісно пов’язана із системою правосуддя для неповнолітніх, була цілковито в руках церкви.

Лише в середині XIX ст. в деяких державах світу почали з’являтися закони, створюватися спеціальні заклади, метою яких був захист дітей і підлітків на різних стадіях здійснення правосуддя.

У 1899 р. у США був створений перший спеціальний суд у справах неповнолітніх. На цьому етапі свого розвитку ювенальна юстиція забезпечувала окреме утримування в тюрмах дорослих і неповнолітніх, а також вводила виховний нагляд, що значно зменшувало рівень підліткової злочинності.

З початку XX ст. актуальність введення ювенального правосуддя захопила значну частину Європи.

Прикладу США, що створили суди для неповнолітніх, послідували інші країни, в яких з часом почали виникати національні суди для неповнолітніх. У 1904 р. — в Ірландії (спеціальна сесія загального суду), в Єгипті (Закон “Про створення суду для неповнолітніх”); у 1905 р. — в Нідерландах (низка законів, створення тимчасових судів для неповнолітніх, що діяли за спрощеною судовою процедурою); у 1907–1908 рр. — в Австрії (створені опікунські суди для неповнолітніх), в Італії (спеціалізовані суди по справах неповнолітніх); у Великобританії було створено систему судів у справах неповнолітніх і прийнято низку законів про дітей і молодь (наприклад “Хартія дітей”).

У 1910–1918 рр. відновне правосуддя розпочинає свою роботу в Бельгії, Португалії, Угорщині, Румунії, Швейцарії. У 1910 р. в Росії розпочинають свою діяльність перші суди у справах неповнолітніх, а сьогодні діють дуже ефективно. Наприклад, у 2004 р. в Таганрозі був відкритий перший в Росії ювенальний суд. Ювенальний суд створений на базі одного із судів Москви. Йде підготовка до відкриття аналогічного суду на Камчатці. У Росії вже створений проект федерального закону про основи законодавства ювенальної юстиції.

У Франції ювенальний суд з’явився у 1914 р. Особливістю французького ювенального суду стало те, що саме у цій країні вперше було передбачено створення спочатку одноособового судді, потім трибуналу і суду присяжних у справах неповнолітніх.

У Німеччині перший суд для неповнолітніх був створений також на початку XX ст. Одному із членів складу загального суду надавались подвійні повноваження. Такий суддя розглядав усі справи щодо неповнолітніх у віці від 12 до 18 років, вів попереднє слідство і називався слідчим суддею; здійснював опікунське провадження щодо малолітніх, функції яких за дорученням суду брали на себе члени спілок піклування дітьми. Умовно кажучи, суддя виконував як каральні, так і опікунські функції.

У 1917 р. в Україні були створені спеціальні суди для неповнолітніх, в яких функції судді виконував мировий суддя. До його компетенції входили не тільки справи про злочини, які скоїли неповнолітні, а й справи про злочини дорослих підбурювачів. Органи, які брали на себе турботу про неповнолітніх правопорушників, контролювалися мировим суддею.

У країнах, де становлення ювенальної юстиції розпочалося ще у XIX–XX ст., і сьогодні досить ефективно діє спеціальне правосуддя для неповнолітніх (понад 60 країн світу). У цих країнах більшість вироків за нетяжкими злочинами зводяться до примусових робіт за договором про примирення сторін.

Аналізуючи історичний аспект розвитку ювенальної юстиції, можна зробити висновок, що до XXI ст. єдиної моделі спеціального судочинства щодо неповнолітніх осіб, на яку треба було б орієнтуватися країнам, в яких ще не існує поняття “ювенальна юстиція”, так і не було створено.

На сьогодні у світі достатньо ґрунтовно затверджено дві моделі спеціалізованого судочинства: 1) автономний суд, який не пов'язаний із загальним судом; 2) склад загального суду, що наділяється функціями розгляду справ про злочини, скоєні неповнолітніми.

Проблема захисту прав дітей, формування особливого порядку судочинства по відношенню до неповнолітніх, що скоїли злочин сьогодні досить актуальна для нашої держави. Аналіз стану злочинності неповнолітніх в Україні, а також законодавства, яке визначає їх правовий статус і повноваження судів, правоохоронних органів та пенітенціарної системи, можливостей реабілітації неповнолітніх правопорушників, дає підстави для однозначного висновку про необхідність створення в Україні ювенальної юстиції шляхом реформування наявних і запровадження нових інституцій, залучення недержавних організацій. Нині у судах України введена спеціалізація суддів, які розглядають справи про злочини неповнолітніх. Але ще не створені відповідні законодавчі акти і відповідні суди.

В Україні ювенальна юстиція існує лише на рівні концепції. Проект Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні був підготовлений робочою групою проекту “Створення та розвиток системи ювенальної юстиції України” у складі Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Фондації “Захист Прав Дітей”, Українського центру “Порозуміння” ще у 2005 р. [5].

Метою Концепції є підвищення рівня правового захисту неповнолітніх, зменшення рівня дитячої злочинності, підвищення відповідальності держави і суспільства за умови зростання та розвитку дітей. Концепція містить основні принципи та функції ювенальної юстиції; концептуальні засади; умови реалізації концепції.

Зараз робоча група допрацьовує проект національного плану дій відносно ювенальної юстиції в Україні з урахуванням конкретних термінів реалізації. Автори концепції відзначили, що одним з головних залишається питання про характер і роль держави в регулюванні процесів здійснення правосуддя по відношенню до дитини.

Ще одним значним кроком у створенні ювенального правосуддя в Україні є Указ Президента України “Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України” від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [7]. Цей документ містить аналіз національного законодавства і викриває його недоліки; розкриває головні терміни, якими має керуватися кримінальний процес; визначає основні напрямки реформування кримінальної юстиції України та ін. Прикро тільки те, що питання впровадження ювенальної юстиції у національну судову практику у Концепції майже не підіймається. Єдине посилання на цю проблему полягає у наступному: “необхідно розробити спеціальні процедури ювенальної юстиції, що дасть змогу враховувати права та інтереси неповнолітніх. Кримінальні справи, в яких обвинуваченими є неповнолітні особи, мають розглядатися судом колегіально, за участю народних засідателів або присяжних” [7].

Доцільно підкреслити, що за період незалежності України все ж таки прослідковується тенденція до розвитку ювенальної юстиції. Державними органами влади постійно приймаються нормативно-правові акти, що мають враховувати й захищати права дитини. Також Україна визнає та використовує у своїй судовій практиці норми міжнародного права, практику і досвід зарубіжних країн. Усе це має, врешті-решт, привести до створення спеціального правосуддя для неповнолітніх і у нашій державі.

Література

1. Беца О. Зарубіжний досвід застосування пробацій в ювенальній юстиції // Відновне правосуддя в Україні. — 2005. — № 1–2. — С. 134–147.

2. Ємельянова І. І. Роль відновного правосуддя у Концепції ювенальної юстиції // Відновне правосуддя в Україні. — 2005. — № 1–2. — С. 96–100.

3. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини та умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення // Право України. — 2004. — № 3. — С. 64–67.

4. Звонко А. С. Соціально-психологічний аналіз причин злочинності серед неповнолітньої молоді // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.: Вид-во А. Л. Д., 1996. — С. 166–168.

5. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні. Проект // Вісн. Верховного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 6–8.

6. Трубніков В. М. Відновне правосуддя стосовно неповнолітніх: яким воно має бути? // Юрид. журн. — 2004. — № 12. — С. 59–94.

7. Указ Президента України “Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України” від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 // Україна: події, факти, коментарі. — 2008. — № 6. — С. 4.

Основними аспектами розвитку ювенальної юстиції в Україні є вдосконалення існуючого законодавства, що визначає правовий статус неповнолітньої особи та процесуальний порядок розгляду кримінальних справ у спеціалізованих судах щодо злочинів, які скоїли неповнолітні.

Основными аспектами развития ювенальной юстиции в Украине является усовершенствование существующего законодательства, которое определяет правовой статус несовершеннолетнего лица и процессуальный порядок рассмотрения уголовных дел в специализированных судах о преступлениях, совершенных несовершеннолетними.

The main aspects of the development of juvenile justice in Ukraine is the improvement of existing legislation which defines the legal status of a minor Individuals and procedural order of consideration criminal cases in special courts the crimes committed by minors.

Надійшла 30 січня 2009 р.